

Claude Lévi-Strauss

28 november 1908 – 30 oktober 2009

Op 30 oktober 2009 overleed de Franse antropoloog Claude Lévi-Strauss op de leeftijd van bijna 101 jaar. Op 28 november 2008 werd in het Musée du Quai Branly in Parijs, en op veel andere plaatsen in de wereld, zijn honderdste verjaardag gevierd, gevolgd door een groot aantal symposia over het belang van zijn werk. Lévi-Strauss geldt als een van de belangrijkste antropologen ter wereld. In 2008 publiceerde de Franse uitgever Gallimard in de vermaarde *Bibliothèque de la Pléiade* een selectie van zijn werk, beginnend met *Les Tristes Tropiques* uit 1955 en eindigend met zijn laatste boek *Regarder, Ecouter, Lire* uit 1993. Gewoonlijk verschijnen in deze reeks alleen publicaties van overleden geleerden, maar in dit geval was het de laureaat zelf die de selectie samenstelde.

Lévi-Strauss werd als zoon van een kunstschilder in Brussel geboren, maar bracht het grootste deel van zijn leven in Frankrijk door. Hij studeerde rechten en filosofie en had ook een passie voor muziek en kunst. Als docent aan de universiteit van Sao Paulo in Brazilië maakte hij tussen 1935 en 1939 een aantal excursies naar het binnenland, waardoor hij in de ban raakte van de complexe cultuur van verschillende groepen Indianen zoals de Bororo en de Nambikwara. Diep onder de indruk van de ontmoeting met vertegenwoordigers van volstrekt andere sociaal-culturele organisatievormen ontdekte hij de etnologie – niet zozeer de toen in Frankrijk in het kielzog van Émile Durkheim en Marcel Mauss vigerende leunstoetnologie, maar de op daadwerkelijk veldwerk gebaseerde Angelsaksische traditie van Franz Boas, Robert Lowie en Bronislaw Malinowski. In feite trachtte Lévi-Strauss deze tradities te verbinden.

Toen hij tussen 1942-1945 als Joods vluchteling aan de New School for Social Research te New York verbonden was, raakte hij gefascineerd door het werk van de linguïst Roman Jakobson. Hij was toen al jaren geboeid door de geologie, het marxisme, en de psychoanalyse. Deze op het eerste gezicht nogal verschillende disciplines – die hij eens als zijn drie maîtresses kenschetste – hebben met elkaar gemeen, dat ze de onder het oppervlak van allerlei verschijnselen verborgen structuren bloot trachten te leggen. Jakobsons structuralistische taaltheorie stimuleerde hem tot het ontwikkelen van de structuralistische antropologie. Die heeft tot doel om op basis van een analyse van de verhoudingen tussen alle elementen van een systeem in termen van contrasterende en analoge reeksen een verborgen infrastructuur te ontwaren. Zo dringt de structuralistische antropoloog – net als de geoloog – van laag tot laag door, tot de dieptestructuren van het denken.

Zijn werk is in meerdere opzichten baanbrekend. Zo heeft zijn alliantietheorie, die het centrale belang van huwelijksluiting via de uitwisseling van vrouwen benadrukt, een aardverschuiving teweeggebracht in de antropologie van verwantschap die tot dan toe vooral gericht was op afstamming. In de context van zijn onderzoek naar totemisme formuleerde hij de beroemde stelling: 'dieren zijn niet alleen goed om op te eten, maar ook om mee te denken.'

Ook de bestudering van mythen is door Lévi-Strauss wezenlijk gevormd. Een mythe is voor hem een vergrootglas dat zicht geeft op de manier waarop mensen altijd hebben gedacht – reden waarom hij decennia van zijn leven heeft gewijd aan de nauwkeurige bestudering van mythische structuren, met name van Zuid- en Noordamerikaanse Indianen, en de analyse van wat hij het 'wilde denken' noemde. Opvallend in het werk van Lévi-Strauss is het samengaan van het benadrukken van gedeelde universele structuren enerzijds en de unieke waarde van andere culturen anderzijds. In zijn visie waren moderne technologische ontwikkelingen en industrialisering funest voor niet-westerse culturen, die hij trachtte te beschermen, zoals hij bijvoorbeeld in een spraakmakende rede voor de UNESCO in 1971 uiteenzette.

De invloed van het werk van Lévi-Strauss beperkt zich niet tot de antropologie alleen, maar was ook fundamenteel voor intellectuele discussies in Frankrijk en daarbuiten. De vroege jaren 1960 stonden in het teken van felle debatten tussen aanhangers van het existentialisme en het structuralisme. In die context diende Lévi-Strauss met zijn boek *La pensée sauvage* (1963) Sartres – op hem gerichte – *Critique de la raison dialectique* (1960) van repliek. Het structuralisme werd de centrale beweging onder Franse intellectuelen, zoals Barthes, Lacan, Foucault, Serres en Derrida die de Franse post-structuralistische school tot bloei brachten. Lévi-Strauss zelf hield zich echter afzijdig van de poststructuralistische filosofie en trok zijn eigen baan binnen het door hem ontwikkelde structuralisme.

Lévi-Strauss was buitenlands lid van de KNAW, sectie gedrags en maatschappijwetenschappen. In feite was zijn benoeming als zodanig in 1956 een dubbele primeur: voor de KNAW was hij het eerste buitenlandse lid en voor hemzelf was dit de eerste benoeming bij een Academie van Wetenschappen. Later zouden nog veel benoemingen bij allerlei Academies van Wetenschappen en huldigingen volgen. In 1959 werd hij hoogleraar aan het Collège de France. Zijn benoeming bij de Académie Française vond plaats in 1973, het jaar waarin hij in het Tropenmuseum

te Amsterdam de Erasmusprijs door Prins Bernhard kreeg uitgereikt. Lévi-Strauss had, zoals hij zelf bij die gelegenheid opmerkte, een bijzondere relatie met Nederland. Zijn waardering voor de door de Leidse antropoloog J.P.B. de Josseling de Jong (1886-1964) ontwikkelde structuralistische benadering en het etnografisch werk van Nederlandse bestuursambtenaren en missionarissen in Nederlands-Indië was groot. In zijn toespraak ter gelegenheid van de aanvaarding van de Erasmusprijs stelde hij, dat zijn gebrek aan kennis van de Nederlandse taal hem pas laat deed beseffen hoezeer Nederlandse auteurs hem 'vóór geweest waren in de pogingen de logische consequentie van de stelling van de sociologische school in Frankrijk naar voren te halen, een school waartoe wij over en weer meenden te behoren' (Stichting Praemium Erasmianum 1973: 30). De Josselin de Jong had reeds in 1952 de allereerste bespreking van het werk van Lévi-Strauss buiten Frankrijk gepubliceerd ('Lévi-Strauss's Theory on Kinship and Marriage,' *Mededelingen van het Rijksmuseum voor Volkenkunde* No 10, Leiden: Brill). Het feit dat hij dat in het Engels deed droeg in grote mate bij tot het internationaal bekendheid van diens werk. Het was ook De Josselin de Jong, die het initiatief nam voor het KNAW-lidmaatschap van Lévi-Strauss. In de door hem (alsmede door W.H. Rassers en C.C. Berg) geformuleerde voordracht stelde hij: 'Lévi-Strauss is zonder twijfel de beste vertegenwoordiger der culturele antropologie die Frankrijk sinds de dood van Marcel Mauss bezit en een der allerbesten ter wereld. Zijn werk geeft blijk niet alleen van een verbaazingwekkende kennis op verschillende gebieden van wetenschap, maar ook van een zeldzame originaliteit en scherpzinnigheid. Op elk probleem waarmee hij zich totnogtoe heeft beziggehouden heeft hij nieuw licht weten te werpen en zijn cultuurbeschrijvingen zijn al even superieur als zijn beste theoretische verhandelingen.'

Toen Lévi-Strauss bijna twintig jaar later de Erasmusprijs ontving, had hij een groot oeuvre op zijn naam staan (o.a. *Anthropologie structurale*, I en 2; *Le totémisme aujourd'hui*, 1962; *La pensée sauvage*, 1962; *Le cru et le cuit*, 1964; *Du miel aux cendres*, 1967; *L'origine des manières de table*, 1968; *L'homme nu*, 1971). Zijn ideeën waren behoorlijk *en vogue*, zeker ook in Nederland. Het structuralisme beloofde om op basis van de analyse van tekens een onderliggende werkelijkheid te onthullen. Terwijl er duidelijke overeenkomsten bestaan tussen het structuralisme en het marxisme, dat immers gericht was op het ontwaren van de invloed van de economische basis op de bovenbouw, werd de kloof tussen beide in de jaren 1970 al groter. Sartres jaren eerder gelanceerde kritiek, dat het

structuralisme 'de laatste barrière van de bourgeoisie tegen Marx' vormde, werd door al meer intellectuelen beaamd. Geleidelijk aan verschuof de belangstelling voor het structuralisme naar de grote diversiteit aan poststructuralistische benaderingen en kritische theorie, al bleef Lévi-Strauss – ook na het bereiken van de pensioensgerechtigde leeftijd – publiceren (o.a. *La voie des masques*, 1975; *Le regard éloigné*, 1983; *Paroles données*, 1984; *La potière jalouse*, 1985; *Histoire de lynx*, 1991; *Regarder écouter lire*, 1993).

Sinds de jaren-70-tijd heeft Lévi-Strauss ook veel kritiek van antropologen en andere sociaalwetenschappers gekregen, met name vanwege zijn voorkeur voor het blootleggen van universeel gedeelde structuren. Tijdens mijn eigen opleiding tot antropoloog aan de Universiteit van Amsterdam medio jaren 80 werd slechts in beperkte mate aandacht besteed aan zijn benadering (alsmede aan de Leidse structuralistische school). Dit is tekenend voor de antropologie in het algemeen. Zowel de nadruk op het opsporen van universele structuren als ook het pleiten voor het apart zetten en beschermen van niet-westerse culturen, zoals die van Indianen, werd al meer problematisch gevonden. Onderzoek naar daadwerkelijke historische processen, de genese van het wereldsysteem, en de rol van macht in de dynamiek van culturele verandering kwam in de plaats van het zoeken naar universele structuren en het benadrukken van cultureel verschil. Het terrein van de antropologie werd geherdefinieerd, in plaats van de nadruk op de exotische ander kwam aandacht voor mondiale verbanden tussen culturen en samenlevingen, nieuwe mengvormen en de implicaties van sociaal-culturele veranderingsprocessen. Ondanks de in mijn visie terechte kritiek op het structuralisme valt echter niet te ontkennen, dat het werk van Lévi-Strauss nog steeds een bron van veel verrassende inzichten vormt. Thans zijn het met name de cognitiewetenschappers die Lévi-Strauss als een geestverwant (her)ontdekken en hem, zeker niet ten onrechte, zien als een belangrijke wegbereider voor de wetenschappelijke bestudering van de natuur van het denken, zoals ook uit allerlei huldigheden naar aanleiding van zijn honderdste verjaardag en necrologieën blijkt.

Lévi-Strauss sprak echter mede dankzij zijn goed toegankelijke meesterwerk *Les Tristes Tropiques* (1955) ook tot een breder publiek. Het nieuwe antropologiemuseum aan de Quai Branly in Parijs is geconcipeerd in de geest van zijn benadering. Uit de grote belangstelling voor zijn werk naar aanleiding van zijn honderdste verjaardag en zijn overlijden blijkt dat Lévi-Strauss ook in het begin van de 21ste eeuw nog heel veel te

bieden heeft. Zijn gedurfde aanpak om specifieke esthetische vormen, zoals partituren, met rationele, meer typisch wetenschappelijke expressievormen te combineren onderstreept het belang van het overdenken en overschrijden van conventies en disciplinaire afbakeningen waarin we als wetenschappers gesocialiseerd en gevangen zijn. Zijn radicale afwijzing van een goedkoop humanisme, dat universaliteit verwacht met een beperkte Westers georiënteerde visie, noopt ons om cultureel verschil serieus te nemen.

Zijn passie voor volkeren die nog op een andere manier omgingen met elkaar en de natuur dan in het Westen het geval was en zijn kritische kijk op de verwoestende implicaties van globalisering kunnen gezien worden als een vroeg besef van het nut van een pleidooi voor een milieubewuste houding. Zo formuleerde hij het reeds in 1973 het volgende: ‘Gedurende tientallen jaren reeds houdt de mens zich bezig, uit hebzucht en uit onverstand, met de uitroeiing van levende wezens, waarvan echter elk op zich een meesterwerk vertegenwoordigt dat even onvervangbaar is als de werken van onze grootste kunstenaars die wij vol eerbied in musea bewaren. Reeds sedert jaren, tenslotte, wordt het onontbeerlijke goed waarvan nog geen halve eeuw geleden het denkbeeld, dat daar eens gebrek aan zou kunnen bestaan of dat dit ernstig zou worden bedorven op algemeen ongeloof zou zijn gestuit: de lucht en het water, deze onmisbare elementen worden op hun beurt bezwangerd door stoffen die een gevaar voor onze gezondheid vormen. De oorsprong van dit feit moet worden gezocht in de redeloze voortwoekering van het menselijk ras, dat door schending van het bestaan van andere levende soorten en van de zuiverheid der elementen tegelijkertijd een fysieke en morele bedreiging voor de mens zelf wordt’ (Stichting Praemium Erasmianum 1973: 32). In zijn visie was het de taak van antropologen om *samen* met andere wetenschappers, de publieke opinie en politici bewust te maken van de gevaren die schuilen in het moderne vooruitgangdenken. Zeker in deze tijd kan dit punt niet genoeg worden onderstreept.

In een naar aanleiding van zijn honderdste verjaardag uitgezonden interview op Arte kon men hem horen zeggen: de ‘wereld waarin ik mijn leven ga eindigen is niet een wereld waarvan ik hou.’ Maar het moet hem toch goed gedaan hebben te weten dat zijn levenswerk, waaraan hij meer dan zeventig jaar met passie heeft gewerkt, tot op de dag van vandaag weliswaar kritiek heeft gekregen, maar niettemin ‘food for thought’ of, om in zijn termen te blijven, ‘good to think with’ is gebleven.